

UDK 902.6(474.5)

Senųjų tikėjimų relikvai Lietuvoje XV—XVII amžiais (3. Laidojimo papročiai Uliūnuose XVI—XVII amžiais)

V. Urbanavičius

1. Laidosena

Įvedus Lietuvoje krikščionybę, senieji papročiai, tuo pačiu ir mirusiųjų laidojimo tradicijos, pradėjo nykti. Tas procesas buvo ilgas ir atskirose Lietuvos dalyse šiek tiek skirtingas. Jį suprasti padeda visų pirma to laikotarpio senkapių tyrinėjimų duomenys.

Apie laidojimo papročius Uliūnuose (Panevėžio raj., Velžio apyl.) XVI—XVII a. ir tų papročių pasikeitimus po krikščionybės įvedimo duomenų davė ištirtas šio kaimo senkapis.

Uliūnų senkapis yra vakariniame gyvenvietės pakraštyje, kalvoje, esančioje apie 1 km į rytus nuo Panevėžio—Ramygalos plento. Didesnioji senkapio dalis, atrodo, yra suardyta, imant žvyrą. 1971 m. buvo išlikusi tik apie 50×50 m dydžio kalvos dalis, kurią iš visų pusių supo žvyro karjeras, eksploatuojamas jau keliolika metų. Karjere dirbantys žmonės pasakoja, kad žmonių kaulų ir įvairių metalinių dirbinių būdavo randama ir seniau, tik pradėjus eksploatuoti karjerą, tačiau tuo metu niekas į tai nekreipė dėmesio. Tik visai neseniai, jau įsigaliojus kultūros paminklų apsaugos įstatymui, kasti žvyrą šioje kalvoje buvo uždrausta ir ji buvo pradėta saugoti kaip archeologinis paminklas. Karjeras buvo pradėtas plėsti į Uliūnų gyvenvietės pusę.

Senkapio dalį 1959 m. ištyrė Panevėžio kraštotyros muziejus. Buvo atkasti 8 XVI—XVII a. kapai, juose rasta Lietuvos ir Švedijos monetų, geležinių peilių bei žalvarinių papuošalų.

Tose vietose trūkstant žvyro, 1971 m. Panevėžio gelžbetonio konstrukcijų gamykla Nr. 1, eksploatuojanti Uliūnų žvyro karjerą, kreipėsi į Kultūros ministeriją, prašydama leisti nukasti likusią kalvos dalį. Ministerija paprašė Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutą likusią senkapio dalį skubiai ištirti. 1971 m. spalio mėn. vykusių archeologinių kasinėjimų metu išlikusioje kalvos dalyje rasta dar 70 nedegintų mirusiųjų kapų, datuotinių XVI—XVII a. Vakarinėje kalvos dalyje, iš kurios kapai buvo išvežti su žvyru, vietos gyventojų pasakojimu, buvę randama kirvių, kalavijų, ietigalių, diržų sagčių, žalvarinių žiedų, segių, antkaklių. Taigi ši senkapio dalis turėjo būti kiek ankstyvesnė — apimanti bent jau XIV—XV a. Galimas dalykas, kad čia buvo ir sudegintų mirusiųjų kapų. Pietinėje kalvos dalyje — taip pat žvyruobė, priešingu kraštu prieinanti prie dabartinių Uliūnų kaimo kapinių mūrinės tvoros. Nuo 1971 m. kasinėtos senkapio dalies iki dabartinių kapinių yra tik apie 200 m. Susidaro ištisas kapinynas, kurio pradžia siekia bent jau XIV a. Taigi mirusieji Uliūnų gyventojai ne mažiau kaip 600 metų buvo laidojami beveik toje pačioje vietoje.

Rašytiniuose šaltiniuose Uliūnai pirmą kartą paminėti Livonijos ordino 1372 m. žygio į Lietuvą aprašyme¹. To žygio metu ordino kariuomenė buvo apsistojusi Velenste, iš kur puldinėjo gretimus kaimus². Kai kurių tyrinėtojų nuomone, ši vietovė ir turėtų būti Uliūnai³.

Tiek ankstyviausi kaimo kapai, tiek pirmasis Uliūnų paminėjimas chronologiškai beveik sutampa. Tai leidžia spėti, kad aprašomas senkapis yra pirmosios Uliūnų kaimo kapinės. Deja, apie pačius anksčiausius kapus konkrečių žinių nėra, nes ši senkapio dalis suardyta, o ištirtieji kapai yra gerokai vėlesni ir priklauso laikotarpiui jau po krikščionybės įvedimo.

Manoma, kad krikščioniškasis laidojimo būdas yra guldyti mirusiųjų galva į vakarus. Taip daugelyje XVI—XVII a. Lietuvos senkapių jie ir suguldyti. Šiuo požiūriu Uliūnų senkapis laikytinas krikščionišku. Be to, mirusieji jame palaidoti eilėmis, nors ir ne visai tvarkingomis.

Laidojimas eilėmis leidžia spėti, kad kapai turėjo kažkokius ilgą laiką išliekančius išorinius požymius — greičiausiai jie buvo pažymimi kauburėliais, kaip ir dabartinėse kapinėse. Akmeninių ar medinių paminklų, antkapių bei jų žymių iki šiol neaptikta.

Laidojama buvo pailgose keturkampėse duobėse, kurių daugelyje aptikta medinių karstų liekanų. Dalis karstų lentiniai, sukalti geležinėmis kalvio darbo vinimis. Duobių gylis nuo dabartinio žemės paviršiaus nėra tikrasis palaidojimo gylis. Nemažas smėlio sluoksnis nuo kalvos, kurioje yra senkapis, atrodo, yra nupustytas arba nuplautas į šlaitus. Apie tai kalba tas faktas, kad daugelyje kapų griaučiai rasti pačiame žemės paviršiuje, nuimant velėną. Tik 4 kapuose (kapai Nr. 11, 66, 67, 68) duobių gylis nuo dabartinio žemės paviršiaus siekė 1 m, 1 kape (Nr. 63) — 120 cm.

Daugelyje kapų mirusieji palaidoti aukštiekninki, ištiestomis kojomis. Išimtį sudaro k. Nr. 10, kuriame mirusysis palaidotas pusiau ant dešiniojo šono, kiek sulenktomis kojomis, ir k. Nr. 34, kuriame mirusysis palaidotas sukryžiuotomis kojomis.

Rankų padėtis įvairi: jos sudėtos palei šonus, sukryžiuotos ant dubens, ant juosmens arba ant krūtinės, rečiau viena ranka ištiesta, tada antroji būna padėta ant dubens arba ant krūtinės.

2. Įkapės

Mirusieji Uliūnų senkapyje palaidoti su labai menkomis įkapėmis. Iš bendro 70 ištirtų 1971 m. kapų skaičiaus įkapių visai nerasta 43 kapuose. Tik 10 mirusiųjų buvo palaidota su peiliais, 3 su žiedais, 2 su kirviais, 2 su galąstuvais, 3 kapuose rasta diržų arba jų dalių, 6 — piniginių liekanų. Kapų su gausiomis įkapėmis Uliūnų senkapyje iš viso nerasta. Tik 1 moters kape (Nr. 62) rasti 2 žalvariniai auskarai, 1 žalvarinė apskrita plokščia ažūrinė segė ir 1 metalinė saga. Moters k. Nr. 37 rasti 2 alaviniai

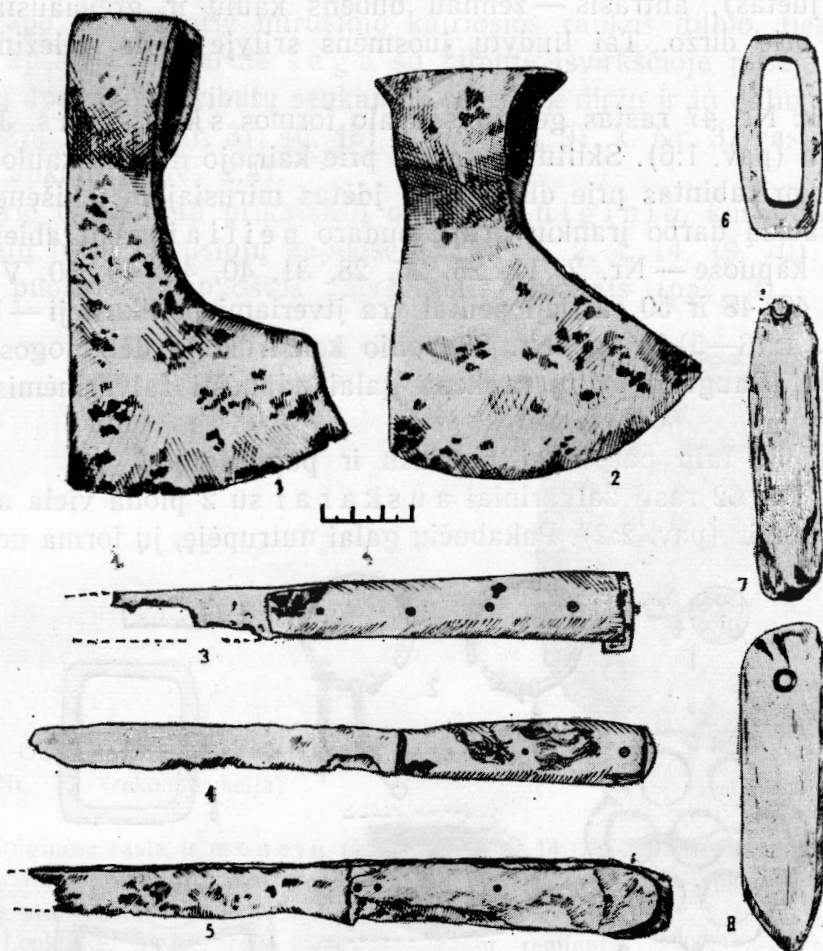
¹ *Scriptores rerum Prussicarum*, 2, 101—102, Leipzig, 1863.

² Ten pat, 101.

³ Ten pat, 101, išnaša 10; O. Maksimaitienė, Pirmosios žinios apie Panevėžio miestą, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija [toliau — MADA], 2(11), 127 (1961).

žiedai su keturkampėmis akutėmis, odinis diržas su metaliniu apkalu ir 8 monetos.

Tiek formomis, tiek dydžiu šie daiktai yra panašūs į kituose XIV—XVI a. Lietuvos senkapiuose randamus daiktus, ir Lietuvos kaimo gyventojų materialinės bei dvasinės kultūros istorijai jie naujų duomenų neduoda. Tačiau šis senkapis praplečia tų daiktų paplitimo geografines ribas, duoda duomenų šios vietovės gyventojų materialinei kultūrai bei pagonišku laidojimo papročių nykimo procesui pažinti.

1 pav. Darbo įrankiai, rasti Uliūnų senkapiro kapuose: 1 — Nr. 42, 2 — Nr. 40, 3 — Nr. 2, 4 — Nr. 11, 5 — suardytame kape, 6 — Nr. 47, 7 — Nr. 48, 8 — Nr. 19

Kirviai rasti vyrų kapuose Nr. 40 ir 42. Kape Nr. 40 kirvis rastas dešiniojoje mirusiojo galvos pusėje, ašmenimis nukreiptas į žemę. Kirvio ašmenų ilgis 10,6, aukštis apie 14 cm (pav. 1:2). Šis kapas yra vienas turtingiausių Uliūnų senkapiro vyrų kapų. Be kirvio, ant mirusiojo juosmens rastos 2 diržo sagtys — viena žalvarinė, keturkampė, 5,3×5 cm dydžio, kita — geležinė, keturkampė, 4×3,3 cm dydžio. Prie kairiojo šlaunikaulio rastas geležinis įtviriamasis 17 cm ilgio peilis, matyt, buvęs prikabinintas prie diržo. Šių daiktų savininkas mirė, būdamas daugiau kaip 55 m.

amžiaus. Kape Nr. 42 kirvis rastas prie kairiojo mirusiojo peties. Šis kirvis nuo minėtojo skiriasi ir dydžiu, ir forma. Jo aukštis 16,5, ašmenų ilgis 9 cm, liemuo aukštas, ašmenys skliuto formos. Pirmojo kirvio skylė kotui apskrita ir pentis suapvalinta, antrojo skylė trikampė, ištęsta žemyn, pentis plokščia (pav. 1:1). Kirvis — vienintelė k. Nr. 42 palaidoto mirusiojo įkapė.

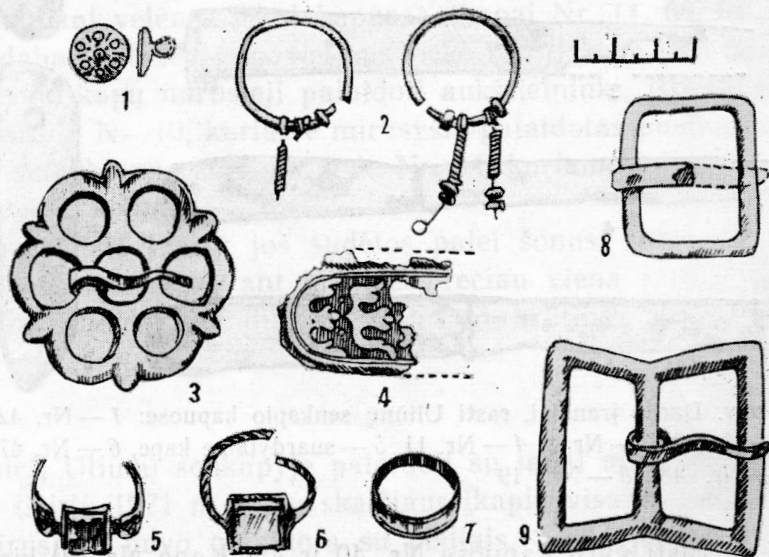
Galąstuvai rasti vyrų kapuose Nr. 19 ir 48. Tai akmeninės pailgos plokštelės, turinčios skylutes pakabinimui (pav. 1: 7, 8). Kapo Nr. 19 galąstuvo ilgis apie 11, k. 48 — 10,5 cm. Pirmasis rastas prie mirusiojo blauzdų kartu su odinės piniginės liekanomis (greičiausiai į šią piniginę jis buvo įdėtas), antrasis — žemiau dubens kaulų ir greičiausiai buvo prisegtas prie diržo. Tai liudytų juosmens srityje rasta geležinė diržo sagtis.

Vyro k. Nr. 47 rastas geležinis ovalo formos skiltuvas. Jo dydis 6,8×2,8 cm (pav. 1:6). Skiltuvas rastas prie kairiojo dubens kaulo, matyt, buvo arba prikabintas prie diržo, arba įdėtas mirusiajam į kišenę.

Gausiausią darbo įrankių grupę sudaro peiliai, rasti abiejų lyčių mirusiųjų kapuose — Nr. 2, 11, 25, 26, 28, 31, 40, 48, 49, 50. Vyrų kapuose Nr. 40, 48 ir 50 rastieji peiliai yra įtveriamieji, likusieji — kriauniniai (pav. 1: 3—5). Kapo Nr. 26 peilio konstrukcija dėl blogos būklės nenustatyta. Daugelio peilių rankenų galai papuošti žalvarinėmis plokštelėmis.

Senkapyje taip pat labai negausu ir papuošalų.

Tik k. Nr. 62 rasti žalvariniai auksarai su 2 plona viela apvyniotais pakabučiais (pav. 2:2). Pakabučių galai nutrupėję, jų formą nebeaiški.

2 pav. Papuošalai ir aprangos daiktai, rasti Uliūnų senkapiro kapuose: 1—3 — Nr. 62, 4—6 — Nr. 37, 7 — Nr. 13, 8, 9 — Nr. 40

Šiame kape rasta vienintelė visame senkapyje žalvarinė, apskrita, profiliuotais pakraščiais segė. Palei segės kraštą išdėstytos 6 apskritos išpiovos, viena tokio pat dydžio išpiova yra segės centre (pav. 2:3). Segės skersmuo 5,3 cm.

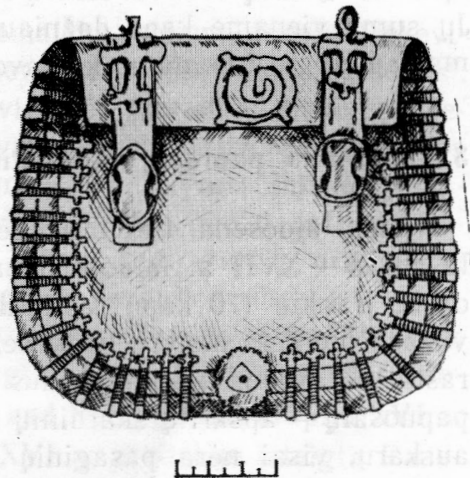

Ķapuose Nr. 13, 37 ir 60 rasta žiedų (kapuose Nr. 37 ir 60 palaidotos moterys, k. Nr. 13 palaidoto mirusiojo lytis dėl blogo kaulų išsilaikymo nenustatyta). Ķapuose Nr. 13 ir 60 rastieji žiedai yra juostiniai žalvariniai (pav. 2:7) (k. Nr. 13 žiedas užmautas ant kairiosios mirusiojo rankos, k. Nr. 60 — ant dešinėsios), k. Nr. 37 rasti alaviniai, papuošti keturkampėm stiklinėm akutėm žiedai (pav. 2: 5, 6). Abu žiedai buvę užmauti ant dešinėsios rankos pirštų.

Moters k. Nr. 4 rastas žalvarinis 2,7 cm ilgio smeigtukas su buožele, buvęs įdėtas į odinę piniginę.

Ķape Nr. 62 prie mirusiojo kairiosios rankos dilbio, ties juosmeniu rasta apskrita žalvarinė sagma su kilpute išvirkščioje pusėje (pav. 2:1). Iš kitų aprangos atributų senkapyje rasta tik diržų ir jų dalių — sagčių bei grandžių (kapai Nr. 37, 40, 48) (pav. 2: 8, 9), k. Nr. 37 rasta ir alavinių diržo apkalų (pav. 2:4).

Prie diržų būta prikabintų odinių piniginių, kurių liekanų rasta 6 abiejų lyčių mirusiųjų kapuose (k. Nr. 1, 2, 4, 14, 19, 70). Dalis piniginių puošnios, papuoštos žalvariniais apkalais (pav. 3).

3 pav. Odinė piniginė, rasta Uliūnų senkapiro kape Nr. 70 (rekonstrukcija)

Piniginėse rasta ir monetų (kapai Nr. 2, 4, 14, 70). Iš viso monetų rasta 13 abiejų lyčių mirusiųjų kapų, nuo 1 iki 10 vienetų. Pačios ankstyviausios senkapyje rastos monetos yra kunigaikščio Aleksandro laikų pusgrašiai⁴. Ķape Nr. 2 rastas pusgrašis, kaldintas Lenkijoje, k. Nr. 11 — Lietuvoje. Tačiau, remiantis rastosiomis monetomis, abu šie kapai datuoti vėlesniais laikais: be minėto pusgrašio, k. Nr. 2 rastas 1 karaliaus Žygimanto Augusto laikų Elbingo 1555 m. denaras, k. Nr. 11 — Žygimanto Augusto laikų lietuviškas pusgrašis, pažymėtas 1557 m. data ir lietuviškas karaliaus Žygimanto Senojo laikų pusgrašis (data neįskaitoma). Ķapuose Nr. 14, 24, 29, 55 rasta lietuviškų Žygimanto Augusto laikų denarų, pažymėtų 1555—1559 m. datomis (k. Nr. 14 — 3 monetos, k. Nr. 24 — 5, k. Nr. 29 — 7, k. Nr. 55 — 1 moneta). Ķape Nr. 8 rastas 1 lenkiškas Jono Albrechto laikų pusgrašis, k. Nr. 22 — 2 Zigmanto III Vazos laikų Rygos šilingai (1 pažymėtas 1603 m. data, kito data neaiški), k. Nr. 60 — 2 lietuviški Jono Kazimiero laikų šilingai.

Ķapuose Nr. 4, 36, 37, 70 rasta įvairių valdovų monetų. Ķape Nr. 4 rastos 4 monetos: 2 lietuviški Žygimanto Senojo laikų pusgrašiai (1510 m. ir 15[—]), 1 Livonijos

⁴ Monetų priklausomumą nustatė Lietuvos TSR Istorijos-etnografijos muziejaus Numizmatikos skyriaus vedėjas Z. Duksa

ordino Revelyje (Taline) magistro Hermano fon Brigenėjaus 1542 m. kaldintas šilingas ir 1 Dorpato (Tartu) vyskupystėje Johano VI Bėjaus (1528—1543) laikais kaldintas šilingas (išleidimo data neaiški).

Kape Nr. 36 rastos 8 monetos: 5 Švedijos karaliaus Gustavo Adolfo laikų šilingai (1 — 1628 m., 1 — 1630 m., 3 — datos neaiškios), (1 lietuviškas Zigmanto III Vazos laikų dvidenaris, 2 Zigmanto III Vazos laikų šilingai (1 — Rygos, kitas — Lietuvos).

Kape Nr. 37 rastos 9 monetos: 7 Švedijos karaliaus Gustavo Adolfo laikų Rygos šilingai, 1 lietuviškas Zigmanto III Vazos laikų denaras ir 1 monetos nuolauža.

Iš 10 k. Nr. 70 rastųjų monetų 6 yra Švedijos karalienės Kristinos įvairiomis datomis pažymėti Rygos šilingai, 2 Gustavo Adolfo Rygos šilingai ir 2 lietuviški Zigmanto III Vazos laikų šilingai.

Taigi rastosios monetos rodo, kad beveik visi Uliūnų senkapio kapai priklauso XVI a. II pusei ir XVII a. Daugelyje šių kapų monetos buvo vienintelė įkapė. Tik kapuose Nr. 2 ir 4 kartu su monetomis rasti peiliai, k. Nr. 60 — žalvarinis juostinis žiedelis. Minėtajame k. Nr. 37 rastos monetos leidžia jį datuoti XVII a. Pati vėliausia moneta, pažymėta 1639 m. data, rasta k. Nr. 70. Tai bene pats vėliausias Uliūnų senkapio kapas, kuriame dar rasta įkapių. Visi kiti 43 kapai, kuriuose įkapių nerasta, greičiausiai yra vėlesni ir turėtų priklausyti XVII a. II pusei ar net XVIII a. pradžiai.

Kapų, kuriuose rasta monetų, Uliūnų senkapyje nedaug. Jie sudaro apie 18,5% visų 1971 m. ištirtų kapų. Pinigų į kapus dėta taip pat nedaug. Jų suma viename kape dažniausiai nebuvo didesnė kaip 1,5 grašio. Tai mažiau negu tuo metu kainavo višta.

3. Laidojimo papročių pasikeitimo priežastys

Tiek laidosena, tiek ir įkapėmis Uliūnų senkapis yra tipiškas XVI a. II pusės — XVII a. laidojimo paminklas Lietuvoje. Kapuose beveik nėra darbo įrankių (70 kapų rasti tik 2 kirviai, 2 galastuvai, 1 skiltuvas), jų visiškai nerasta moterų kapuose, nėra ginklų, labai mažai papuošalų. Nerasta nė vieno egzemplioriaus net populiariausių XV—XVI a. moterų papuošalų — apskritų skardinių išgaubtu viduriu segių, labai maža žiedų, auskarų, visai nėra pasaginių segių.

Labai retai įkapės randamos ir kituose XVI a. II pusės — XVII a. kapuose. To priežastis greičiausiai buvo istorinės ano meto sąlygos: reformacija, kontrreformacija, baudžiavos įsigalėjimas, nuolatiniai karai ir maras. Pagrindinės masės daiktų, iš jų ir metalinių papuošalų, kaip įkapių buvo atsisakyta XVI a. viduryje. Tai visai Lietuvos teritorijai būdingas reiškinys⁵. Šis teiginys yra paremtas daugelio XVI—XVII amžių Lietuvos senkapių kasinėjimų duomenimis. XVI a. vidurys, suprantama, yra apytikrė riba, skirianti Lietuvoje pagoniškąjį laidojimo būdą nuo krikščioniškojo. Vienur ta riba yra arčiau XVI a. pradžios, kitur ji siekia XVI a. pabaigą ar net XVII a. Čia nenagrinėsime senųjų laidojimo papročių liekanų ir tradicijų, kai dar XIX a. vietomis mirusiesiems į kapą būdavo dedama pinigų, maisto, tabako, degtinės, laidojama su kepurėmis ir t.t.⁶

⁵ V. Urbanavičius, Senųjų tikėjimų relikvai Lietuvoje XV—XVII amžiais (2. Pagonybės liekanos Pakalniškiuose XVI—XVII amžiais), MADA, 4(49), 71 (1974).

⁶ J. Reitelaitis, Gudelių parapijos monografija, Lietuvių tauta, kn. II, d. 3, 422, V., 1914.

Senųjų laidojimo tradicijų išlikimas didele dalimi yra lokalinis reiškinys, tų tradicijų pobūdis priklauso ir nuo konkrečios vietovės.

Kuo ypatingi šiuo požiūriu yra Uliūnai? Tai vietovė, kur jau XVI a. II pusėje — XVII a. buvo atsisakyta beveik visų senųjų laidojimo tradicijų. Tai matyti iš anksčiau aprašyto senkapio kasinėjimų medžiagos. To priežastys čia buvo greičiausiai tos pačios, kaip ir visoje Lietuvoje.

Tačiau, norint aiškiau suprasti senųjų laidojimo papročių nykimo procesą šioje vietovėje, būtina atsižvelgti į konkrečias istorines sąlygas. Pirmiausia reikia atsižvelgti į Uliūnų geografinę padėtį. Kaimas yra maždaug pusiaukelėje tarp Panevėžio ir Ramygalos, netoli oficialiosios ribos, skyrusios Žemaitiją nuo likusios Lietuvos dalies. Ši riba ėjo palei Nevėžio upę lygiagrečiai Panevėžio—Ramygalos keliui. Apkrikštijus Lietuvą ir įkūrus Vilniaus vyskupystę, čia buvo vakarinė tos vyskupystės riba, vėliau skyrusi Vilniaus ir Žemaičių vyskupystes⁷. Ilgą laiką ta riba nebuvo tiksli ir, galimas dalykas, buvo nepastovi. XVI a. pradžioje Žemaičių vyskupas Martynas III ginčijosi su Vilniaus vyskupu Albertu II, tačiau tos ribos nenustatė⁸.

M. Valančius nurodo, kad 1636 m. Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus siųstas kunigas Vaida buvo ir Panevėžio, ir Ramygalos klebonas⁹. M. Valančius darė išvadą, kad abi šios vietovės tuo metu priklausė Žemaičių vyskupystei, tačiau į Žemaičių vyskupystės bažnyčių sąrašą jos nebuvo įrašytos¹⁰. Remiantis šiomis žiniomis, riba, skyrusi Žemaičių vyskupystę nuo Vilniaus vyskupystės, turėjo būti į rytus nuo dabartinio Panevėžio—Ramygalos kelio. Uliūnai šiuo atveju būtų turėję priklausyti Žemaičių vyskupystei, nes jie įėjo į Ramygalos parapijos ribas¹¹.

Tiksli Ramygalos parapijos įkūrimo data nenustatyta, tačiau Vilniaus vyskupystės dokumentai rodo, kad ji įsteigta kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio (1440—1492) fundacija¹². Matyti, kad Ramygalos parapija XVI a. II pusėje priklausė Vilniaus vyskupystei. XVI a. pradžioje įsteigta Panevėžio bažnyčia buvo priskirta Ramygalos parapijai kaip filija¹³. Tad riba, skyrusi Vilniaus ir Žemaičių vyskupystes, buvo į vakarus nuo dabartinio Panevėžio—Ramygalos kelio¹⁴.

Uliūnų kaimo istorijai ši riba yra svarbus faktas, nes nuo to priklausė data, kada buvo apkrikštyti jo gyventojai. Jei kaimas buvo Aukštaitijos pusėje, krikščionybė turėjo būti priimta XIV a. pabaigoje, o jei Žemaitijos pusėje — tai XV a. pradžioje.

⁷ M. Valančius, Raštai, 2, 25—26, V., 1972.

⁸ Ten pat, 26.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Ten pat, 201.

¹¹ O. Maksimaitienė, min. veik., 129.

¹² J. Ochmański, Biskupstwo Wileńskie w średniowieczu, 64, Poznań, 1972.

¹³ Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej, 1 (1387—1507) (toliau — Kodeks dyplomatyczny), 676—679, Kraków, 1948; O. Maksimaitienė, min. veik., 129.

¹⁴ J. Ochmański, min. veik., 72—73 (žemėlapis).

Nuo to iš dalies turėjo priklausyti ir pagoniškų papročių likimas. Oficialus krikštas, suprantama, nereiškė, kad žmonių sąmonėje staiga įvyko lūžis ir jie iš karto priėmė naują tikėjimą. Tai dalykai, reikalavę laiko ir krikščionių bažnyčios didžiulių pastangų. Didele dalimi tai priklausė ir nuo bažnyčių tinklo tankumo. Iki parapijos įsteigimo Ramygaloje, t.y. iki XV a. II pusės, artimiausia Uliūnams bažnyčia Vilniaus vyskupystėje buvo Ukmergėje¹⁵, ir didesnės įtakos ji negalėjo turėti. Palyginti netoli buvusi Krekenavos bažnyčia, įsteigta 1614 m.¹⁶, priklausė Žemaičių vyskupystei, buvo kitapus Nevėžio upės, ir jos įtaka Uliūnų gyventojams taip pat neturėjo būti didelė. Remiantis šiais faktais, galima teigti, kad visas XV amžius Uliūnuose buvo pagoniškas, nors gyventojai, bent jau daugelis jų, turėjo būti apkrikštyti.

Mirusieji tuo metu taip pat turėjo būti laidojami pagoniškai, su įkėmis — darbo įrankiais, ginklais ir t.t., tačiau šio laikotarpio kapai, kaip minėta, suardyti, apie jų buvimą žinoma tik iš žmonių pasakojimų.

Kad krikščionybė šiose apylinkėse nebuvo tvirta, liudija kunigaikščio Aleksandro 1503.IX.7 d. rašytas laiškas Ramygalos klebonui. Laiške nurodoma, kad Ramygalos bažnyčios globai pavedamos žemės, esančios tarp Nevėžio ir Lėvens upių. Mat, kunigaikštis iš Vilniaus vyskupo Vaitiekaus Taboro buvo girdėjęs, kad šios vietovės žmonės, neturėdami arti bažnyčios, eina melstis į krūmokšniais apaugusią vietą netoli upės¹⁷. Šiame laiške nenurodyta, kokiam dievui meldėsi vietiniai žmonės ir koks buvo tų pamaldų pobūdis, tačiau dėl minėtųjų priežasčių galima spėti jas buvus nekrikščioniškas. Kadangi pamaldos vyko krūmuose, galima spėti jas buvus nelegaliomis. Kam oficialiosios krikščionybės laikais reikėjo dievą garbinti slaptai? Matyt, ne be pagrindo kunigaikštis tame pačiame laiške būkštauja, kad gyventojai vėl gali grįžti į pagonybę ir garbinti pagonių dievus. Siekdamas užkirsti tam kelią, jis liepia minėtoje vietoje pastatyti bažnyčią, kuri iš pradžių priklausytų Ramygalos parapijai kaip filija. Šiai bažnyčiai buvo priskirtos tarp Nevėžio ir Lėvens upių bei tarp Vilkotupės ežero ir Žiurblio pievos esančios žemės, laukai, miškai, vandenys su visais jų turtais: žuvimis, žvėrimis, paukščiais, aviliais, malūnais ir kt. ir su visomis teisėmis į juos. Ramygalos klebonui buvo leidžiama dovanotose žemėse statyti smuklę, atleidžiant ją nuo mokesčių. Kunigaikštis taip pat palieka tam pačiam klebonui Trakų vaivados ir Lietuvos maršalkos Jono Zabžezinskio dovanotą smuklę, esančią tose pačiose žemėse prie Lėvens upės.

Dovanotose žemėse prie Nevėžio pastačius ir smuklę, XVI a. pradžioje pradėjo kurtis Panevėžio miestas¹⁸.

Taigi nuo XVI a. pradžios Uliūnai atsidūrė tarp 2 katalikų bažnyčių, kurių įtaka netrukus turėjo pasireikšti.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ M. Valančius, Raštai, 2, 208.

¹⁷ Kodeks dyplomatyczny..., 676—679; O. Maksimaitienė, min. veik., 129.

¹⁸ O. Maksimaitienė, min. veik., 129.

Taip arti esančios 2 bažnyčios negalėjo neturėti įtakos ir laidojimo papročiams, todėl galimas dalykas, kad chronologinė riba, skirianti krikščioniškąjį laidojimo būdą nuo pagoniškojo, visoje Lietuvoje buvo apytikriai XVI a. vidurys, Uliūnuose tokia riba galėjo būti XVI a. I pusė.

XVI a. II pusėje prie tolesnio Uliūnų gyventojų krikščionėjimo prisidėjo ir reformacija. Uliūnai buvo tarp 2 stambiausių Lietuvos reformacijos centrų — Kėdainių ir Biržų¹⁹. Be to, tuo metu jau veikė kalvinų bažnyčios netoli esančiuose Upytėje ir Naujamiestyje. Manoma, kad pamaldos šiose bažnyčiose buvo laikomos lietuviškai²⁰.

Nemažą vaidmenį sukrikščioninant gyventojus ir naikinant senuosius jų papročius, tarp jų ir pagoniškas laidojimo tradicijas, turėjo suvaidinti Uliūnų pašonėje buvęs Barklainių dvaras. (Yra išlikęs 1595 m. gegužės 10 d. Pauslajo ir Barklainių dvarelių inventorius, pagal kurį šias žemes pasidalijo jų savininkai Jurgis ir Laurynas Butkevičiai²¹.) Šiuo atžvilgiu Barklainių dvaro vaidmuo Uliūnams ypač turėjo sustiprėti po to, kai 1658 m. čia buvo pastatyta mūrinė koplyčia. Nors parapijos Barklainiuose nebuvo, pamaldos koplyčioje vyko reguliariai.

Nepaisant visų šių poslinkių krikščionybės pusėn, senieji papročiai šioje Lietuvos dalyje nyko labai pamažu. Tai liudija Upytės valsč. laikytojo Jarašiaus Valavičiaus 1622.V.11 d. išleistas taisyklės Klovainių parapijos valstiečiams²², pagal kurias valstiečiai prievarta buvo varomi į bažnyčią, iš jų reikalaujama laikytis bažnyčios įsakymų. Už šių nurodymų nevykdymą grėsė piniginė bauda ir fizinės bausmės. Be to, šiame dokumente sakoma: „Tą pabaudą ir bausmę turės pakelti tie, kurie šauktų į savo namus burtininkus arba garbintų kokius nors dievukus arba statytų kokius stalus (šermenių) pagonišku būdu“²³. Vadinasi, XVII a. I pusėje šios parapijos gyventojai dar labai nenoriaiėjo į bažnyčią, o laidotuvių metu tebesilaikė kai kurių pagoniškų papročių.

Ramygalos parapijoje galima aptikti ne tik XVI ir XVII amžių, bet ir XVIII a. pradžios pagoniškų papročių liekanų. Antai Vilniaus katedros klebono kanauninko Martino Zagelio (Marcin Zagiell) 1724—1725 m. suorganizuotos misijos Ramygalos parapijoje metu Vilniaus jėzuitas T. Dochtoravičius užrašė, kad Okainių kaime buvo sunaikintas apvalus akmuo, vietos gyventojų vadinamas „Šora“. Anksčiau tas akmuo gulėjęs kalne tarp dviejų medžių ir buvo garbinamas kaip dievaitis. Misijos metu akmuo jau buvęs kryžkelėje, bet kaimiečių vis tiek laikomas stebuklingu²⁴. Nei akmens dydis, nei forma smulkiai neaprašinėjami. Greičiausiai tai buvo vienas akmenų, kuriuos dabar yra priimta vadinti mitologiniais. Jie yra įvairaus dydžio ir formų, dažnai turi iškaltas dubens pavidalo, žmogaus ar gyvulio pėdų formos duobutes, įvairius kitokius ženklus arba būna ir visai be jų. Paprastai jie būna apipinti įvairiais padavimais. Kasinėjant tokių akmenų aplinką, randama laužo liekanų, gyvulių kaulų ir kt.²⁵ Spėjama, kad čia vyko apeigos, susijusios su senuoju, pagoniškuoju tikėjimu²⁶.

¹⁹ I. Lukšaitė, Lietuvių kalba reformaciniame judėjime, 18—31, V., 1970.

²⁰ Ten pat.

²¹ K. Jablonskis, Istorijos archyvas, 1, 379—382, K., 1934.

²² Lietuvos TSR istorijos šaltiniai [toliau — LIŠ], 1, 246—247, V., 1955.

²³ LIŠ, 1, 247.

²⁴ Liber Fructum Spiritulium Collegij Academici Vilnensis Societatis Jesu [toliau — Liber...] (VVUMB RS, F2-DC5, l. 69).

²⁵ V. Urbanavičius, Mitologinių akmenų tyrinėjimai 1970—1971 m., Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais, 77, V., 1972.

²⁶ Ten pat.

Toliau tuose pačiuose jėzuito Dochteravičiaus užrašuose nurodoma, kad Ramygalos parapijoje taip pat buvo rasta žmonių, kurie lig šiol [t. y. iki 1724—25 m. — V.U.] dar garbino namų dievus ir pagonišku papročiu juos maitindavo. Žmonės juos vadina „Deivai Pagirniai“²⁷. Greičiausiai čia kalbama apie žalčių maitinimą ir garbinimą.

Be to, Dochteravičius rašo, kad „kitoje vietoje, prie Juodžio upės, miškuose, vidutinio aukščio kalnelyje rytojaus dieną po šv. Petro šventės vykdavo didžiulis žmonių susirinkimas, vadinamas „Velnio turgelis“ arba „Žaidimai“. Jo metu abiejų lyčių žmonės su dideliu prietaringumu atsidėdavo girtavimui, kuris tęsdavosi ištisą dieną ir dvi naktis. Visų vyrų prievolė tuose žaidimuose buvo turėti kirvj. Kirviais iš pradžių žaisdavo, o paskui tie žaidimai baigdavosi kraujo praliejimu ar net žmogžudystėmis. Jėzuitai tokius žaidimus laikė pagoniškais ir per išpažintis ar viešų pokalbių metu reikalavo jų daugiau neberengti²⁸.

Sis misijonieriaus pranešimas iš XVIII a. I pusės apie žaidimus su kirviais susišaukia su Uliūnų senkapio vyrų kapų Nr. 40 ir 42 radiniais. Tai patvirtina ir XIX a. etnografiniai duomenys, kad XIX a. kirvis, be kurio valstietis iš namų beveik ir kojos nekėlė, dar buvo ne tik darbo ir daugelio žaidimų įrankis, bet ir ginklas²⁹. Tai lyg skiriamasis valstiečio ženklas, kaip kalavijas buvo skiriamasis bajoro ženklas. Kapuose rastieji kirviai nusako socialinę jų savininkų padėtį. Tai valstiečių luomo žmonės, palaidoti kaimo kapinėse. Daiktų, kuriuos galima būtų sieti su bajorų luomu (kalavijų, signetų ir kt.), Uliūnų senkapyje nerasta.

Plačiau nenagrinėjant ir nekomentuojant jėzuitų pranešimų — tai galėtų būti atskira tema — galima tik konstatuoti faktą, kad dar XVIII a. I pusėje Ramygalos parapijoje tebebuvo gyvos kai kurios senojo, pagoniškojo, tikėjimo tradicijos. Matyt, čia buvo laikomasi ir kai kurių senųjų laidojimo papročių, atliekamos kai kurios laidojimo apeigos. Tiesa, XVIII a. Uliūnų senkapio kapai šiam teiginiui paremti duomenų nedavė. Šio amžiaus kapai jau be įkapių. Tačiau XVII a. kapuose senųjų papročių pėdsakai dar ryškūs. Juos liudija mirusiesiems įdėti pinigai. Galimas dalykas, kad mirusiųjų garbei čia taip pat buvo keliamos šermenys, mirusiųjų paminėjimai arba atliekamos kokios nors kitos su senuoju tikėjimu susijusios apeigos.

4. Išvados

1. XVI—XVII amžių Uliūnų senkapio, kuriame ištirta 70 nedegintų mirusiųjų kapų, 1971 m. kasinėjimai rodo, kad mirusieji buvo laidojami keturkampėse duobėse su karstais. Įkapių buvo dedama nedaug. 43 kapuose jų visai nerasta. Tik 10 mirusiųjų buvo palaidoti su peiliais, 3 su žiedais, 2 su kirviais, 2 su galastuvais, 3 kapuose rasta diržų arba jų dalių, 6 — piniginių liekanų. Kapų su gausiomis įkapėmis Uliūnų senkapyje iš viso nerasta.

²⁷ Liber..., I. 69—70.

²⁸ Ten pat.

²⁹ K. Moszyński, Kultūra ludowa Słowian, 1, 396—397, Warszawa, 1967; V. Urbanavičius, Rumšiškėnai XIV—XVI amžiais, 6, V., 1970.

2. Tiek formomis, tiek dydžiu šie daiktai yra panašūs į kituose XIV—XVI a. Lietuvos senkapiuose randamus atitinkamus daiktus. Senkapyje rastos monetos leidžia jį datuoti XVI a. II puse — XVII amžiumi. XVII a. kapuose iš įkapių rastos tik monetos.

3. Remiantis senkapio medžiaga ir rašytinėmis žiniomis, spėjama, kad chronologinė riba, skirianti krikščioniškąjį laidojimo būdą nuo pagoniškojo, kuri visoje Lietuvoje apytikriai yra XVI a. vidurys, Uliūnuose galėjo būti XVI a. I pusė. To priežastimi laikoma aplinkybė, kad jau XVI a. I pusėje Uliūnai buvo tarp 2 bažnyčių — Panevėžio ir Ramygalos.

4. Rašytiniai šaltiniai nurodo, kad dar XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje šiose apylinkėse buvo gyvos kai kurios senojo tikėjimo tradicijos. Tai patvirtina ir mirusiems Uliūnų gyventojams į kapus įdėti XVII a. pinigai. Be to, senuoju papročiu keliamos šermenys ir mirusiųjų paminėjimai.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos
Istorijos institutas

Gauta
1973.XII.6

Реликты древних верований в Литве в XV—XVII вв.

(3. Погребальные обряды в дер. Улюнай в XVI—XVII вв.)

В. Ф. Урбанавичюс

Резюме

Археологические раскопки (в 1971 г.) Улюнского могильника XVI—XVII вв. (Панявежский р-н, Центральная Литва), в котором были исследованы 70 погребений с труположением, показали, что умершие здесь хоронились в гробах в четырехугольных ямах.

Погребальный инвентарь небогат. В 43 погребениях он вообще отсутствует, в 10 погребениях найдены ножи, в 3 — перстни, в 2 — топоры, в 2 — точильные камни, в 3 — поясные ремни или их части, в 6 — остатки кошельков.

Обнаруженные предметы по форме и величине сходны с предметами из других литовских могильников XIV—XVI вв. По найденным в Улюнском могильнике монетам он датируется II половиной XVI в. — XVII в. В погребениях XVII в. из погребального инвентаря найдены только монеты.

На основании анализа материала могильника, а также письменных источников делается вывод, что хронологическая граница разделения христианских и языческих погребальных обрядов, проходящая по всей Литве примерно через середину XVI в., в дер. Улюнай проходит через I половину XVI в. Причиной этого считается то обстоятельство, что уже в I половине XVI в. дер. Улюнай находилась между 2 костелами — панявежским и рамигальским.

Однако письменные источники свидетельствуют о том, что еще в конце XVII в. — в начале XVIII в. в этой местности были живы некоторые традиции дохристианских верований.

Это подтверждается тем, что в XVII в. в дер. Улюнай существовал обычай в погребения класть деньги и, кроме того, устраивать в честь умерших погребальные пиры и поминки.

Институт истории
Академии наук Литовской ССР

Поступило
6.XII.1973

Relics of ancient religions in Lithuania in the 15th—17th centuries

(3. Burial customs in Uliūnai in the 16th—17th centuries)

V. Urbanavičius

Summary

Uliūnai village is located in the Central part of Lithuania near the city of Panevėžys. The barrow of the 16th—17th centuries was investigated in 1971. 70 unburned graves of dead were examined.

The dead were buried in coffins in quadrangular pits. Winding-sheets were rare — in 43 graves not a single winding-sheet was found. Only 10 dead were buried with knives, 3 — with rings, 2 — with axes, 2 — with whetstones; belts and their parts were found in 3 graves, remnants of purses — in 6. Graves with rich winding-sheets were absent at all.

As for size and shape these things were closely connected with the other corresponding things found in the barrows of Lithuania of the 14th—16th centuries. According to the coins the barrow was dated to the 2nd half of the 16th and the 17th cent. In the graves of the 17th cent. coins were found only.

Referring to the material of the barrow and written sources it was supposed that the chronological bound dividing the Christian type of funeral from the pagan which in all Lithuania approximately was the middle of the 16th cent. — in Uliūnai could be the 1st half of the 16th cent. The main reason for it was the circumstance that Uliūnai were between 2 churches — of Panevėžys and Ramygala — already in the 1st half of the 16th cent.

But written sources explain that the old traditions of the faith were still existing at the end of the 17th cent. and at the beginning of the 18th cent. Coins that were put into the graves of the dead in Uliūnai in the 17th cent. confirm the assumption. Besides funeral repasts and the commemorations of the dead were arranged according to the old tradition.

Institute of History
of the Academy of Sciences of the Lithuanian SSR

Received
December 6, 1973